

İRŞÂDÜ'L-MÜLÛK VE'S-SELÂTÎN'DE "TAKI" BAĞLACI VE ANLAMLARI*

Ahmet Turan DOĞAN**

ÖZET

Memlûk Kıpçakçasının önemli dil yadigârlarından biri olan İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, miladî 1387 yılında İskenderiye'de Berke Fakih tarafından istinsah edilmiştir. Arapçadan satır altı tercüme olan eser, fıkha ait konuları içermektedir. Satır altı bir tercüme olduğu için Memlûk Kıpçakçasının Arapça karşısındaki ifade yeteneğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu ifade yeteneği içerisinde ise "taki" bağlacının ayrıcalıklı bir yeri vardır. "taki" bağlacının bağladığı iki eş değer unsur arasında eşitlik, denklik ilgisi kurma ve söylenen sözü pekiştirme gibi görevleri vardır. Cümleleri birbirine bağlar ve kelimeler arasında sıralama ilgisi kurar. "taki" bağlacının bu bilindik özellikleri yanında değişik anlamlarda kullanımı da vardır. Bu durum, bugün müstakil olarak kullandığımız pek çok kelimenin anlamını bünyesinde barındırması açısından "taki" bağlacını incelenmeye değer bir konu haline getirmiştir. "Taki" bağlacı üzerine bir anlam incelemesi yaptığımız bu çalışmada söz konusu bağlacın tercüme sırasında kazandığı anlamlar belirlenmiş ve metinde kullanıldığı yerlerden örnekler verilmiştir. İncelememiz sonucunda "taki" bağlacının bugün çoğu kullanılmayan on bir farklı anlamı olduğu görülmüştür. Ayrıca, dilin canlılığına tanıklık ve bütünü görmek için Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynakları olan Orhun Abidelerinden itibaren çeşitli eserler taranarak "taki" bağlacının geçtiği yerlerden de örnekler verilmiştir. Bu da bize söz konusu bağlacın Türk dili tarihindeki serüvenini, yerini alan bağlaçları ve kullanımlarını görme imkânı sağlamıştır. Böylece, kadim bir bağlacımız vasıtasıyla Türk dilinin tarihi bir süreci irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Kıpçakçası, bağlaç, "taki" bağlacı, anlam.

THE CONJUNCTION "TAKI" AND ITS MEANINGS IN İRŞÂDÜ'L-MÜLÛK VE'S-SELÂTÎN

ABSTRACT

One of the important relics of the Mamluk-Kipchak language, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn was copied by Berke Fakih in Alexandria in

* Bu makale I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir. Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Adıyaman Üniversitesi, Türk Dili, El-mek: adogan@adiyaman.edu.tr

1387 AD. İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, which is an interlinear translation from Arabic, consists of issues related to Islamic law. This literary work is significant in that it represents the expression ability of the Mamluk-Kipchak language against Arabic since it is an interlinear translation from Arabic. With respect to this ability, the conjunction “*taki*” holds an important place. It has different functions such as forming the fairness of the constituents bound by the conjunction ‘*taki*’, establishing equivalence relation between the constituents and intensifying the meanings of the spoken words. This conjunction connects sentences and establishes the relevance of word order. Also, there are different semantic usages of the conjunction ‘*taki*’ besides its common functions. This makes the conjunction “*taki*” worth studying as it semantically hosts the meanings of several expressions that we use today. This study, a semantic analysis of the conjunction “*taki*”, has identified the meanings it gained in İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin and given the examples of its usages in the text. As the result of our research, it has brought into the light that there have been eleven different semantic expressions of the conjunction ‘*taki*’ most of which have not been used today. Additionally, the examples related to its usages in different texts have been given in the study, examining the different literary works from Orkhun inscriptions as the first Turkish known written works onwards in order to bearing witness to the vividness of language and see the integrity of the language. Moreover, the study touches upon the adventure of the conjunction “*taki*” in the history of Turkic languages, the conjunctions and uses replacing it. In this way, it has investigated a historical period of Turkic languages through studying an ancient conjunction of the language.

Key Words: Mamluk-Kipchak language, conjunction, the conjunction “*taki*”, meaning.

Giriş

“Melik ve Sultanlara Doğru Yolu Gösterme” anlamı ile Türkçeye çevirebileceğimiz İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, miladî 1387 yılında İskenderiye’de Berke Fakih tarafından istinsah edilmiştir. Arapçadan satır altı şeklinde Kıpçak Türkçesine tercüme edilen eserin mütercimi ise bugün için bilinmemektedir.

Fıkha ait konuları ihtiva eden bu eser, çoğunlukla Hanefî mezhebinin fikhî görüşlerini benimseyen fıkıh âlimlerinin güvenilir eserlerinden toplanan fetvalardan meydana gelmektedir. Eserin müellifi de kendi fikirlerini bazen ortaya koymuştur (Toparlı, 1992; 27).

Üzerinde çalışma yaptığımız metin, Recep Toparlı’nın eserin tespit edilen tek nüshası olan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü’nde 1016 numara ile kayıtlı nüsha üzerine 1992 yılında yapmış olduğu dilbilgisi, metin ve sözlükten oluşan çalışmada yer alan transkripsiyonlu metindir. Örnekler, bu çalışmadaki varak numaraları esas alınarak verilmiştir.

İncelememiz, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin’deki “*taki*”bağlacının kazandığı anlamların tespiti üzerinedir. Bunun yanında, “*taki*”bağlacının Eski Türkçeden itibaren dönem dönem kullanımına, değişim sürecine ve anlamlarına bakılacak, metinlerden bunlarla ilgili örnekler verilecektir.

Bağlaçlar, söz içinde birden çok kelimeyi, kelime grubunu veya cümleyi birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran görevli kelimelerdir (Korkmaz, 2007; 32).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

"taki" bağlacı da, *tak-* (takmak, iliştmek; bağlamak) fiil köküne *-ı* zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Zamanla zarf-fiil eki kalıplaşmış ve "taki"tek başına bir kelime olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bağladığı iki eş değer unsur arasında eşitlik, denklik ilgisi kurma ve söylenen sözü pekiştirme görevleri vardır. Cümleleri birbirine bağlar ve kelimeler arasında sıralama ilgisi kurar.

Bağlaçların isim soylu kelimeler grubunda anlamlı ve görevli kelimeler içerisinde incelenmesi daha doğru olacaktır. Anlamlıdır; çünkü sözcükler ve cümleler arasında anlamsal ilişkiler kurar. Görevlidir; çünkü sözcükleri ve cümleleri bağlayıcılık fonksiyonu ile birbirine bağlar (Yavuz, 2010;3). Bağlaçlar, her ne kadar "görevli kelimeler" olarak nitelendirilse de bir anlamlarının olduğu, kullanıldığı yere göre anlamlarının değiştiği de unutulmamalıdır.

Çeşitli Türk yazı dillerinde değişik şekillere girerek günümüze kadar gelmiş (tağ>tağı>dağı>dağı>dahi>dahi); fakat günümüz Türk lehçelerinde eski kullanım sıklığını yitirmiştir. Bugün, "taki" bağlacının ses değişikliğine uğramış şekli olan *dahi* ve *dagi* bağlaçları çeşitli Türk lehçelerinde devam etse de, "taki"bağlacının anlam ve görevini karşılamak için daha çok "ve, da/de, ta/te, bile" gibi bağlaçlar kullanılır olmuştur. Bu da dilin değişkenliğinin, dolayısıyla da canlılığının en güzel kanıtıdır.

Deny, "de" bağlacından bahsederken onun "dahi" sözcüğünün kısaltılmış biçimi olduğunu ve bir katılma anlamı verdiğini söyler (Deny, 1941; 406).

"taki" hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapan Muharrem Ergin, "taki"nın Osmanlı Türkçesi döneminde "dahi"şekline girdiğini belirtmiş ve şu önemli tespitler de bulunmuştur:

"dahi bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak, düşünülen, mevcut olan veya zikri geçen şeye bir ilâve olduğunu gösterir, bir ilâve ifadesi taşır, aynı zamanda bir fevkalâdelik, bir aşırılık, beklenmedik bir netice, bir küçümseme ifade eder. Füllerden hemen hemen yalnız şart şeklinin sonuna getirilmekte (gitsem dahi gibi), isimlerden sonra da, da, de'nin kuvvetlisi olarak, az kullanılmaktadır. Bugün artık yerini daha çok, kendisinin daha hafifi olan "da, de" veya kendisinin daha kuvvetlisi olan "bile" tutmaktadır (Ergin, 2009; 358)."

Muharrem Ergin, ayrıca, "da/de"nin "taki"dan gelmediğini belirtmiş ve kökünün Eski Türkçedeki "ma/me"de olduğunu söylemiştir (Ergin, 2009; 360).

Haydar Ediskun da Eski Türkçede "ve"bağlacı yerine "taki"nın kullanıldığını belirtmiş ve Oğuz Destanı'ndan şu örneği vermiştir: *alalın ya takikalkan > yay ve kalkan alalım* (Ediskun, 2010; 320).

Talât Tekin, "da/de" bağlacından bahsederken onun "dağı>dağ>dah>da" şeklinde bir gelişim gösterdiğini; yani bu bağlacın "tağı>dağı" bağlacından geldiğini belirtmiştir (Tekin, 1958; 276-277).

Necmettin Hacıeminoğlu "da/de Edatı Üzerine" adlı makalesinde Talât Tekin'in görüşüne karşı çıkmış ve "da/de"nin "dağı, dahi, dağı"dan gelmediğini, bunun Türkçenin gelişme kanunlarına aykırı olduğunu belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1968; 81-100).

Ali Ulvi Elöve ise "taki" bağlacının şöyle bir değişim geçirdiğini belirtmiştir: *tağı>dağı>dagi>dah>daha>da>da/de* (Elöve, 1958; 454).

Zeynep Korkmaz, "dahi" bağlacının, Eski Türkçenin "ve" anlamındaki kalıplaşmış "taki" zarf-fiilinden "tak-ı>dahi>dahi" şeklindeki ses değişimleri ile oluştuğunu ve Eski Anadolu Türkçesinde de aynı anlamda kullanıldıktan sonra Türkiye Türkçesinde yerini pekiştirme bağlacı olan "da/de"ye bırakarak kullanımdan düşmekle beraber pek seyrek de olsa bugün tarihî devir havasını yansıtmak için "ve dahi" şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Korkmaz, 2003;1106). Aynı zamanda, *daha* zarfının da zarf-fiil ekiyle oluşturulmuş "taki"dan meydana geldiğini söylemiştir (Korkmaz, 2003;472).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Şimdi de “*taki*”nın Eski Türkçeden itibaren kullanım şekillerine ve anlamlarına bakalım. Tespit edebildiğimiz kadarıyla değişim süreci ve çeşitli dönemlerde “*taki*”nın üstlendiği anlamlar aşağıdadır.

Eski Türkçedeki kullanımına bakacak olursak; Orhun Türkçesinde “dahi, daha, ayrıca” gibi anlamları bulunan bağlaç, “*taki*” şeklinde Kültigin Anıtı’nın güney yüzünün 13. satırında geçmektedir: “*yaguk el erser ança taki erig yerte irser ança erig yerte beñgü taş tokıtdım bitütdim*” (Burası) yakın (bir) yer olduğundan ve de kolay ulaşılır yer olduğundan, böyle kolay ulaşılır (bir) yerde ebedi taş hakkettirdim, yazdırtım.” Bir de miktar zarfı olarak “daha” anlamıyla Ongin Yazıtı’nın sağ tarafının ikinci satırında geçmektedir: “*tenri bilge kaganka taki işig küçüg bersigim bar ermiş*” Kutsal Bilge Hakana daha hizmet edeceğim var imiş anlaşılın (Tekin, 2000; 147). Orhun Türkçesinde “ve, da/de, dahi” anlamlarında daha çok “yeme” bağlacı kullanılmıştır: “*türük bodun tirip il tutsıkıñın bunta urtum yañılıp ölsikiñin yeme bunta urtum* (KT G/10-11) > Türk halkının yaşayıp devlet sahibi olacağını buraya hakkettim, yanılıp öleceğini de buraya hakkettim.”; “*bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti* (T II K/2) > boy da, millet de, insan da hiç olmayacaktı.” Aynı zamanda “*azu, biriki, udu, ulayu*” gibi bağlaçlar da “ve, veya, da/de” anlamlarında bu dönemde kullanılmıştır (Tekin, 2000; 157). Uygur Türkçesinde ise “*taki*” bağlacı hem tek başına hem de “yeme” ile birlikte kelime yığılması olarak “ve ayrıca” anlamıyla cümle başlatıcı olarak kullanılır: “*tükel bilge teñri teñrisi burhan nırwanka kirü yarlıqadı erser, yeme kotmuş izi tağı tükel bar* (Hüen-Tsang V/90) > Eğer tam hikmet sahibi tanrılar tanrısı Buda Nirvana’ya girmeyi emretmişse koymuş olduğu izi de henüz bozulmamış biçimde duruyor.” Bu dönemde ayrıca “*ulayu, ulatı, yeme, me/ma*” gibi bağlaçlar da “ve, vs., da/de, dahi,” anlamlarında kullanılmıştır (Gabain, 2007; 95). Görüldüğü üzere “*taki*” bağlacı, Eski Türkçe metinlerinde “ve, vs., dahi, daha, henüz, ayrıca, da/de” gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait metinlere baktığımızda kelimenin “*taki*” şeklinde devam ettiğini ve Eski Türkçeye nazaran daha sık bir şekilde kullanıldığını görürüz. Bu dönemde “ve, ile, da/de, dahi, yine” anlamlarında kullanılmıştır: “*toğgurmadı itımnı/turğurğalır atımnı/türdi meniñ kutımnı/kaz tağı qordayımı* (DLT-II 177/11) > köpeğimi doyurmadı, atımı yordurdu, kazımı, kuğu kuşlarımı ve talihimi beraber sürdü”; “*ödlek küni tawratır/yalñuq küçin kewretür/erdin ajun sewritür/kaçsa tağı artılur* (DLT-II 335/6) > zaman günü davrandırır, insan kuvvetini gevşetir; dünyayı erden seyrekleştirir, kaçsa dahi erişir”; “*koçsup tağı kavuştum* (DLT-III, 188/20) > kucakladım ve kavuştum”; “*bu beglik işiñe tağı köp kıln* (KB 430) > bu beğlik işini de çok yapın”; “*tağı bir ayıtgu sözüñ bar saña/anı ma açuqluğ ayu bir maña* (KB 2176) > sana soracak bir sözüm daha var, onu da bana açıkça söyleyiver”; “*kisi edgüsindin kelir edgülük/yigü içgü miñ tağı kedgülük* (KB 2439) > kişinin iyisinden gelir iyilik; yiyecek, içecek ve bin (türlü) giyecek de”; “*küdelim körelim yime ay ağı/nigü ol ahır hâl öd ödlek tağı* (KB 4924) > ey cömert, bekleyelim görelim, sonu ne olacak ve zaman ne gösterecek”. Türkçenin en önemli eserlerinden biri olan Dîvânü Lügâti’ t-Türk’te Kâşgarlı Mahmud, Türklerin “dahi” anlamında “*taki*”yı kullandıklarından bahsederken “*daki*” şeklinin de Oğuzlar tarafından aynı anlamla kullanıldığını belirtmiştir (Atalay, 1998; C. II, 195/27).

Harezmi Türkçesi eserlerinde ise; hem daha sık kullanılmaya başlanmış hem de “*daki, dağı, dahi*” gibi şekillerde de karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde “ve, hâlbuki, oysa, da, de, dahi, yine, hem de, ya da, fakat, daha” olmak üzere oldukça çok anlamda kullanılmıştır: “*Yüsufün elgini tuttu tağı dâya artından itdi* (NF 360/12) > dadı, Yusuf’un elini tuttu ve ardından itti”; “*bir kimerse mundağ tüş kördüm tağı andağ tüşler kördüm tęp aysa tağı haqıqatta körmedin yalğan tüşler çatsa anıñ vebâli tağı Ökûbatı iñen uluğ turur* (NF 381/4) > Bir kimse öyle düş gördüm, böyle düş gördüm, diye söylese; fakat gerçekte görmediği hâlde yalan düşler uydursa onun günahı ve cezası çok büyüktür”; “*Yüsuf tağı yalwaru başladı, aydı* (KE 70v/3) > Yusuf da yalvarmaya başladı,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

dedi"; "hem andın özge bir teñri taķı yok (HŞ 4610)>hem ondan başka Tanrı da yok"; "eger yapsañ taķı hiç fayda kılmaz (HŞ 2246)>yapsan bile hiç fayda etmez".

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde "takı"nın yanında "yeme, ma/me; ok/ök"de "da/de, dahi, ve, ise, yine, bizzat, ancak, hep" gibi anlamlarda sıkça kullanılmıştır: "bu yeme amrtapada söğütüñ hıvası (TT-X 482)>bu da Amrtapada ağacının çiçeği"; "ikinti ajunta oķ mu teginür azu bu ajunta yeme mi teginmeki bar (U IV C28)>ikinci varlık dünyasında da mı ulaşılır yoksa bu varlık dünyasında da mı ulaşılır"; "melik me küzetse teni me canı (KB 43)>melik de bedeni ve canı gözetirse"; "taķı ma negü erse arzu tilek/bayat ok bolu birsü arka yülek (KB 122)>daha da ne gibi dileği varsa, Tanrı ona daima arka ve destek olsun"; "cihândın irikip cândın ma toydum (HŞ 927)>dünyadan sıkıldım, candan da doydum". Bunların yanında Türklerin İslamiyete girmeleriyle Arapça ve Farsça ile girilen münasebetin sonucunda "ve, u/ü/vü"bağlaçları da Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmış ve özellikle Arapça ve bağlacı zamanla, yabancı kökenli bağlaçlar arasında, "takı"bağlacının yerine en çok kullanılan kelime olmuştur.

Kıpçak Türkçesi döneminde "taķı, taģı, daģı, daķı, daħı"şekillerinde karşımıza çıkar. Bu dönemde "ve, veya, hâlbuki, oysa, da/de, dahi, yine, hem de, ya da, fakat, daha, diģer, başka, ile, birlikte, beraber"anlamlarında kullanılmıştır: "taķı kimniñ kim yiri bolsa taķı ol yirden köçse taķı özge yirni yurt tutunsa... (İMS 225b/6)>yine, kimin ki bir yeri olsa; fakat ol yerden göçse ve başka yeri yurt edinse..."; "yana ol nefesniñ çıķmaģı tenge feraħ daģı rûħge râhet kitürür (GT 2b/6-7)>yine, o nefesin çıkması bedene ferah ve ruha rahat getirir"; "...kaçan kim men za'if biçâreni ündeyüp önümde Öarab tilinçe oķ atmaķ Öilmi içinde kitâblar keltürüp koydı daħı men miskîn biçâreden tiledi kim... (H 2a)>ne zaman ki benim gibi zayıf biçareyi çağırıp önüme Arapça ok atma ilmi ile ilgili kitaplar getirüp koydu ve benim gibi miskin biçareden istedi ki...".Bilhassa, Memlûklular devrinde Arapçadan yapılan çevirilerle birlikte Arapçanın sıralı cümle yapısını karşılamak için "takı"nın kullanımı artmış, diģer yandan Arapça "ve"bağlacı da hatırı sayılır derecede kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanında Farsça "u/ü/vü"nü kullanımları da vardır. Aynı zamanda, yapacağımız incelemeden de görüleceği üzere bu dönemde "takı"nın karşıladığı anlamlarda da bir genişleme meydana gelmiştir.

Batı Türkçesine geldiğimizde, bağlacın "taģı, daķı, daģı, daħı, daħı" şeklinde kullanımlarının olduğunu görürüz. Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesine dönemleri içerisinde daha çok "daħı, daħı"şekillerinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi Döneminden sonra kullanım alanı daralan "dahi" bağlacı, dilde sadeleşme hareketlerinin başladığı 1908'den itibaren eski raģbetini iyice kaybetmiş ve yerini daha çok "ve, da/de, bile" gibi bağlaçlara bırakmıştır. Bu dönemlerde, "dahi, da, de, bile, başka diģer, bundan başka, gayri, daha ziyade, henüz, hâlâ, artık, bundan sonra, daha, hem de, aynı zamanda, defa, kere, üstelik" gibi anlamda kullanılmıştır: "şâh-ı dü-kevn olursa daħı tibârı yok (ŞR 17/1)>iki âlemin şahı olsa da itibarı olmaz"; "elümüz daħı boş (MV 19/35)>elimiz bile boş"; "bir kul bâğa taģı girmiş (HŞ 889)>bir kul bağa da girmiş"; "oģul daħı neylesün baba ölüp mal kıalmasa (DK 4/1-2)>baba ölünce mal kalmazsa oģlu bile ne yapsın"; "biñ kâfir silâhıla taşraya çıķdı. Daħı kıalÖa kıapusına yürüyüp açdılar (DN 7b/10-11)> Bin kâfir silahla dışarı çıktı. Ayrıca kale kapısına yürüyüp (kapıyı) açtılar."; "...sallâllâhu Öaleyhi ve sellem ve daħı yüz biñ tuħaf-ı taħıyyât ve şalât-ı şalavât anuñ hulefâsı üzerine olsun... (MN 2a-2b/11-1)>...sallallahu aleyhi ve sellem ve yine yüz bin dua ve şükronun halifeleri üzerine olsun..."; "bu maħalle münâsib bu dahi merķümüñ eşÖârından ve cümle-i güftârındandır (LT 54a/1)> bu da (bu) şerefli (zâtın) şiirlerinden ve sözlerindedir.". Bu bağlaç yanında Arapça "ve", Farsça "u/ü/vü" de vardır. Bunun yanında Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesindeki ma/me ve ok/ök bağlaçlarıkarşıtı olarak "da/de"bağlacı da kullanılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Çağatay Türkçesinde “*taķı, dağı*”şekillerinde iki kullanımı vardır. Çağatay Türkçesi döneminde de sıkça karşımıza çıkan bağlaç “*ve, dahi, ve dahi, daha, yine*”gibianlamalarda kullanılmıştır: “*çıkardı şîşe mey dağı bir sağar tola koydı* (FK 20b/1)>şarap şîşesini çıkardı ve bir kadeh doldurdu”; “*ol taķı çerigini ârâste kılıp saflarını yasap erdi* (ZN 263b)>o da askerini düzenleyip saflarını düzeltmişti”; “*enbiyâlar evvelinde şâh idi/Âhirinde dağı sultân ol turur* (ŞHD 5a/2)>Nebilerden önce şah idi, sonrasında da sultan odur”; “*ve taķı şehriñiñ şeyhü’l-islâm kâdî müftî ayıttılar* (ŞHD 50a/1)>ve yine şehrinin şeyhülislami, kadısı, müftüsü dediler”; “*isterem iy Öişğ mindin kalmağay nâm u nişân/ toprağ it cismimni dağı yilge birgil tofrağım* (BD 110/5)> ey aşk, bedenimi benden ad ve iz kalmayacak (şekilde) toprak et ve toprağımı yele ver”. Bu dönemde de Arapça “*ve*”bağlacı yanında Farsça “*u/ü/vü*”atıf terkibi de kullanılmıştır.

Çalışmamıza konu olan “*taki*” bağlacı, farklı dönemlere ait bazı sözlüklerde ise “*taķı, tağı, daķı, dağı, dahi, dahi*”şekilleriyle şu anlamlarda da verilmiştir:

“*dahi*: da, de, bile (Türkçe Sözlük, 2005; 461).”

“*taķı*: dahi, ve, kaldı ki, nihayet, bundan başka (Caferoğlu, 2011; 221).”

“*taķı*: dahi, daha (Battal, 1997; 67).”

“*tağı/dağı/daķı/dahi*: dahi, da, de, bile, başka diğer, bundan başka, gayri, daha ziyade, henüz, hâlâ, artık, bundan sonra, daha, hem de, aynı zamanda, defâ, kere, üstelik (Kanar, 2011; 188, 189, 636).”

“*taķı/tağı/dağı/daķı/dahi*: dahi, ve, da, de, ile (Toparlı, Vural, Karaathı, 2007; 55, 258, 259).”

“*dağı/daķı/dahi*: dahi, de, bundan başka, aynı zamanda, hem de, ve, daha ziyade, daha çok, henüz, hâlâ, sonra, bundan sonra, artık, bir daha, yine, yine de (Dilçin, 2009; 72).”

“*dahi*: hem, kezâlik, de, da, ve, daha, ve dahi, hem de, bir de (Şemseddin Sami, 2009; 603).”

“*dahi/daha*: keza, hem, tekrar, mükerrer, hâlen, henüz, yine (Toparlı, 2000; 108).”

“*dağı*: ve, daha, keza, dahi (Taymas, 1998; 292).”

Tespit ve Değerlendirmeler

Arapça bir metinden satır altı ve kelime kelime yapılan bu tercümede cümleler, çoğunlukla Türkçenin cümle yapısına uymamaktadır. Cümleleri birbirine bağlayan ve kelimeler arasında sıralama yapan “*taki*” bağlacının önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de Arapçadaki bağlı cümleleri Türkçeye çevirmek için eserde “*taki*” bağlacına sıkça başvurulmuştur. Bilhassa, Arapça “*ve*” bağlacını karşılamak için sıklıkla kullanılmıştır. “*Ve*” anlamının dışında, eserden tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu bağlaç, başka anlamlarda da kullanılmıştır.

Türk dilinin kadim bağlaçlarından biri olan “*taki*”, metnimizde sıklıkla kullanılmış ve değişik anlamlar kazanmıştır. Bu özelliğiyle de bizce, İrşâd’l-Mülük ve’s-Selâfîn’in en dikkat çekici unsurlarından biri olmuştur. Bizi, bu araştırmaya yönelten de bir bağlacın bu kadar sık kullanılmasına rağmen metindeki anlam bütünlüğünü bozmaması olmuştur. Örnek olarak metnimizden şu cümleleri verebiliriz: “*Taķı fitr sadağasında taķı, taķı Ööşrde taķı, taķı nezrlerde taķı munuñ kibi turur* (249b/1)> yine fitr sadakasında da ve öşürde de ve adakta da bunun gibidir.” Görüldüğü gibi bir cümlede üç değişik (yine, ve, da/de) anlamıyla da kullanılmıştır. Metnimizde “*taki*”bağlacı, pekiştirme görevinin yanında daha çok bağlama görevinde kullanılmıştır. Recep Toparlı da çalışmasının “Sözlük” bölümünde “*taki*”nın 7594 kez ile en çok “*ve*”anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir. Bunu 911 ile “*veya, ya*”,452 ile “*da/de, dahi*”, 388 ile “*ile, birlikte*,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

beraber", 347 ile "diğer, başka" takip etmektedir. Biz de bu anlamların yanında "takı" bağlacının daha pek çok anlamda kullanıldığını tespit ettik. Belirlediğimiz bu anlamları maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1) "ve" anlamında: Bu anlam, "ve" bağlacının eş değer durumdaki kelime veya öbekleri birbirine bağladığı, onlar arasındaki eşitliği belirttiği anlamdır. Bu kullanım, Arapça "vav-ı atıf" denilen "ve" bağlacını Türkçede karşılamak içindir. Eserimiz Arapçadan satır altı bir tercüme olduğu için "takı" bağlacı, "ve" anlamında çokça kullanılmıştır: "...köndergen turur tüz yolğa **takı** toğru yolğa, kim ol saklağan turur yazuğdan **takı** yawuzluğdan (1b/4)>... (Tanrı) düz yola ve doğru yola gönderendir, günahtan ve kötülükten saklayandır"; "bakğıl **takı** fikr kılğıl oşbu mes'eleler içinde Ööwr tapar mu sen namâznı vahhar eylemege (220b/3-4)> bak ve fikr et, işte bu meseleler içinde namazını geçiktirmeye sebep bulabilir misin?"; "takı Ebû Yûsuf **takı** Muhammed ayıttı (332a/5)> yine Ebû Yusuf ve Muhammed dedi"; "andan soñra Mekke'ge kirgey **takı** tavâf-ı şadar kılğay (333b/7)> ondan sonra Mekke'ye girecek ve başlangıç tavafı yapacak."; "takı anıñ öze bir hec **takı** bir Öumre vâcib bolur (361a/8)> yine onun üzerine bir hac ve bir umre vacip olur."

Türkçe "takı" bağlacıyanında Arapça "ve" bağlacı da eserde 12 kez olmak üzere çok az kullanılmıştır: "... kâfir bolur bir ança meşâyihlar katında ve bir ançalar katında kâfir bolmas (11a/4-5)> böyle şeyhler katında kafir olur ve diğerleri katında kafir olmaz.". Tek başına kullanımının yanında, "ve" bağlacı daha çok "eger" ile beraber şartlı cümlelerde kullanılmıştır. Ayrıca "ve eger" kullanımı gibi "takı eger" kullanımı da vardır: "eger Öâlim kişi bolsa kâfir bolmas Teñri TeÖâli'ge, ve eger câhil kişi bolsa kâfir bolur Teñri TeÖâli'ge (8a/8-8b/1)> eğer âlim bir kişiyse Tanrı Tealaya kafir olmaz, ve eğer cahil bir kişiyse Tanrı Tealaya kafir olur"; "eger akşa yaranıñ başından takı yitişse arığ yirge âb-dast bozulur ve eger akmasa âb-dast bozulmas (93a/2-3)> eğer yaranın başından aksa ve temiz yere ulaşsa abdest bozulur ve eğer akmasa abdest bozulmaz"; "...oş anıñ kibi mü'min kişi **takı** eger kılrsa barça yazuğlarını çığmas imândan... (29a/7-8)> ... ve eğer, işte bunun gibi mümin bir kişi bütün günahları işlese imandan çıkmaz..." Hatta "ve dahi, ve de" anlamlarında "ve takı" kullanımı da mevcuttur: "takı eyle kerek kim yüwüngey Medine'ge kirer vağtda yâ âb-dast alğay takı tîb sürtüngey ve takı keygey tonlarınıñ kökçeğin takı arısın takı yañı ton keymek yañşırađ turur (371a/3-4)> yine Medine'ye girerken yıkanmak, ya abdest almak ya da güzel koku sürmek ve dahi güzel ve temiz elbise giymek gerek; ama yeni elbise giymek daha iyidir.

Günümüzde "ve" bağlacının kullanımında birbirine eş değer kelime veya kelime öbekleri ikiden fazlaysa önceki kelime veya kelime öbekleri virgülle ayrılır, son iki kelime veya kelime öbeği arasına "ve" bağlacı getirilirken metnimizde Arapçaya paralel olarak birbirine eş değer unsurların hemen hepsi "takı" ile bağlanmıştır: "ve eger ayıtısa: keşke zine kılmağ **takı** žulm kılmağ **takı** cevr kılmağ **takı** öltürmek müsülmân kişini hâkşız hâlâl bolsa irdi tip kâfir bolur (10a/8)>ve eğer dese: keşke zina etmek, zulm etmek, eziyet etmek ve müslüman kişiyi haksız yere öldürmek helal olsaydı, diye, kâfir olur"; "andan soñra hecniñ sebebi bar **takı** rükni bar **takı** şartı bar **takı** mâhiyyeti bar **takı** vağtı bar (285a/2)> ondan sonra haccın sebebi var, rüknü var, şartı var, esası var ve zamanı var";

2) "veya, ya, ya da, yahut" anlamında: Metnimizde Farsça "yâ, yahud" bağlaçları yanında "takı" bağlacı da bu anlamda kullanılmıştır. Bağladığı ögeler arasında seçmeli bir bağlantı kuran bu bağlaçlar metnimizde iki farklı şekilde kullanılarak bu anlamlar verilmiştir. Birincisi doğrudan doğruya "takı" bağlacıyla, ikincisi ise "yâ takı, yâhûd takı" kullanımlarıyla yapılır: "eger birtük bağı tüşse oñalmayın yâ anı birağsa **takı** bağlasa anı özge birtük bağı birle yâ ol birtük bağı birle revâ bolur mesh bâtil bolmas (129b/1)>eğer iyileşmeden sargı düşse ya onu atsa veya başka bir sargı ile ya da o sargı ile onu bağlasa meshi boşa olmaz, kabul olur"; "takı kerâhiyyet turur žulnu ilgerü kiçürmek imâmatlıkğa. **Takı** Öereblerni **takı** fâsıqlarnı **takı** körlerni **takı** veled-i zineni **takı** mübtediÖni (181a/7)> " yine bir kimseyi imamlık için öne geçirmek kötüdür. Ya Arapları ya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

fasıkları ya körleri ya veled-i zinaları ya da müptedileri”; “*eger çıksa müsâfir kişi, yâ otun kesmege çıksa yâ çıksa bir kentden bir kentke revâ bolur añar teyemmüm kılmak eger bolsa anıñ arası taķı suf arası tört miñ atlam yir bolsa taķı öküşrek* (121a/8-121b/1-2)>eğer misafir bir kişi odun kesmeye çıksa ya bir şehirden diğeri bir şehre gitse, gittiği mesafe ile suyun arası dört bin adım veya daha fazla olsa o kişiye teyemmüm almak gerekir”; “*ve eger inkâr kılsa bir farzğa Teñri TeŖâlâ farzlarından: oruç kibi taķı namâz kibi taķı zekât kibi taķı yüwünmek kibi cenâbetden kâfir bolur Teñri TeŖâlâige* (6b/3)>eğer Tanrı Tealanın farzlarından birini inkâr etse, oruç gibi veya namaz gibi veya zekât gibi veya cenabetlikten yıkanmak gibi, Tanrı Tealaya karşı kâfir olur”; “*ammâ elig törtünçi mes’ele ayıttuķ biz eyle kerek kim teŖsîr kılmagay Qur’en’ni kendü re’y birle taķı ayıtmagay: îmân artar taķı iksülür tip* (65a/7-8)>ama elli dördüncü meselede Kur’an’ı kendine göre yorumlamaması ve iman artar veya eksilir diye söylememesi gerektiğini dedik”; ... *ol nerseniñ hilâfinça kim eger atsa ağaç birle yâ altun birle taķı kümüş birle taķı Ŗanber birle taķı yinçü birle râstı ol revâ bolmas* (328a/7-8)>... o şeylerin tersine olan ağaçla ya altınla ya gümüşle ya amberle ya da inciyle atsa kabul olmaz”.

Yukarıdaki kullanımların yanında “*ya da, yahut da*” anlamlarında “*ya taķı, yâhüd taķı*” kullanımlarının olduğunu da söylemiştik: “*taķı anıñ kadarı bir arşun kadarınça bolğay yâ taķı artuķrak* (186a/3-4)>yine onun miktarı bir arşın kadar ya da daha fazla olacak”; *taķı kim kim kaçğan kulnu kaytarsa h’âcasına üç künlük yirden yâ taķı artuķ bar turur añar anıñ öze anıñ ayak tiri kırk akça* (444b/7-8)>yine kim ki bir kişiyi hocasına üç günlük ya da daha fazla yerden geri çevirse bunun üzerine ona kırk akça ücret vardır”; “*oşbu kadar söz yiter Ŗâķıl kişiğe ammâ on altınçı mes’ele ayıttuķ biz eyle kerek kim ikrâr kılgay miŖrâc kiçesi birle taķı Nebi’niñ çıķmakı birle Nebi Ŗaleyhi’s-selâm kökler içinde taķı Ŗerşge yitişmegi içinde taķı Kâbe Kavsayn’ka yitişmeginde yâhüd taķı andın iksük körgey anı hâķ körgey* (38b/7-8-39a/1-2)>aklı olan kişiye işte bu kadar söz yeter; ama biz (yine de) on altıncı meselede Miraç gecesiyle ve Nebi’nin (göge) çıkmasıyla ilgili Nebi aleyhisselamın gökte olduğu, arşa yetişmesi ve Kâbe Kavsayn’a yetişmesi konusunu kabul edeceğini yahut da ondan eksik olarak gerçek kabul edeceğini söyledik.”

“*ya... ya...*” şeklinde sıralanan eş değer öğelerin içinden birinin veya birkaçının seçileceğini belirten anlamıyla da kullanımı vardır: “*taķı ayıttı İmâm ŞâfiŖi: namâz kılmıas şehidler öze. Taķı kefen kılmıur tonı içinde taķı iksütülür taķı arturulur yaŖni eger çokrak bolsa kefen-i sünnetden taķı iksütülür* (242b/8)> fakat İmam-ı Şâfi söyledi: şehitlere (cenaze) namazı kılınmaz ve elbiseleri üzerlerine kefen yapılır, elbisesi ya azaltılır ya artırılır; yani eğer (elbisesi) çok olursa, sünnet olan bu kefenden de eksiltilir.”

3) “da/de, dahi, bile” anlamında: Metnimizde daha çok söylenen sözü pekiştirmek için kullanılmıştır. “*dahi*” bağlacıbugün de “*taķı*”nın devamı olarak kullanılmaktadır: “*ve eger zâlim taķı bolsa taķı kılgay cumŖe namâzını taķı iki bayram namâzını her bir big birle* (33a/7-8)> Eğer zalim dahi olsa da her bir beyle Cuma namazını ve iki bayram namazını kılmalı”; “*bir kiçe seyr kılmıdım men kökke kördüm İbrâhîm Ŗaleyhi’s-selâm’nu sözleşti maña, men taķı sözledim añar* (39a/4-5)> bir gece göge yolculuğa çıktım, gökte İbrahim aleyhisselamı gördüm, benimle konuştu ben de onunla konuştum”; “*taķı bişi kerpiç birle taķı istincâ kılmagay* (145b/3)> yine kiremitle dahi temizlenmeye”; “*oş munuñ kibi turur ikindiden soñra taķı* (202a/7)> ikindiden sonra da işte bunun gibidir”; “*bir kez taķı barmaķlarını çatlatmagay namâz içinde taķı ilini bıkınında kıymagay* (186b/1) > bir kez bile namaz içinde parmaklarını çatlatmayacak ve elini böğrüne koymayacak.”; “*meger kim ayıtısa: men özüm birdim fakîrlerge tise râst tutulmas ve eger ant içse taķı*(252a/6)> eğer, ben kendim fakirlere verdim dese ve ant içse bile doğru kabul edilmez.

“*da... da...*” şeklinde bağladığı iki eşdeğer öge arasında eşitlik, denklik kurduğu anlamıyla da kullanımı vardır: “*KaŖbe içinde namâz kılmak revâ turur, farz namâz taķı nâfile namâz. Taķı*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Şâfi'î imâm katında: farz **taķı** nâfile **taķı** revâ bolmas (243b/7) > Kabe içinde farz namaz ve nâfile namaz kılmak uygundur. Fakat, İmam-ı Şâfi katında: farz da nâfile de (kılmak) uygun değildir.

4) "**daha**" anlamında: Bugün "**takı**" bağlacının ses değişikliği ile günümüze kadar gelmiş bir şekli de "**daha**" zarfıdır. Tıpkı Ongin Yazıtında olduğu gibi metnimizde de miktar zarfı olarak bu anlamda kullanıldığı görülmektedir: "*ve eger şek tüşse üçünçi rek'et birle törtünçi rek'et arasında kılğay anı üç rek'et meger kim ol kişi olturgay üçünçi rek'etde itimâli bar kim törtünçi bolğay ihtiyât için andan soñra koşğay añar bir rek'et **taķı**(210a/7) > eğer üçüncü rekat ile dördüncü rekat arasında şüpheye düşerse onu üç rekat kılmalı, eğer o kişi üçüncü rekatta otursa, (ama) dördüncü rekat olma ihtimali (de) olsa tedbiren ondan sonra bir rekat daha kılmalı"; "*taķı kerâhiyyet turur bir kişige birmek iki yüz akça yâ **taķı** artuk (260b/5) > yine bir kişiye yüz akçe ya daha fazla (zekat) vermek mekruhtur."; "*bir kişi bir kez hec kıldı taķı tiledi kim bir kez **taķı** hec kılsa, hec kılmak mu yahşıraķ turur yâ sadaķa birmek mü? (340a/7) > bir kez hacca giden bir kişi bir kez daha hacca gitmek istese, (onun için) hacca gitmek mi daha iyidir yoksa sadaka vermek mi?"***

5) "**ama, fakat, lakin**" anlamında: Toparlı'nın tespitine göre metnimizde 174 kere kullanılan Arapça "**ammâ**" bağlacı yanında "**takı**" bağlacı da pek çok kez bu anlamı karşılamak için kullanılmıştır. Bu durum, daha sonraları sıkça kullanılacak olan Arapça kökenli "**ama**" bağlacı ile Türkçede bu anlamı karşılamak için kullanılan "**takı**" bağlacının birbirinin yerine kullanıldığına güzel bir örnektir: "*râstı Teñri Te'âlâ yarlıķamas kim kim Teñri 'ge ortaķ ķatsa **taķı** yarlıķar andan özge yazuķ kılğanlarını, kimni kim tilese (51a/5-6)> doğrusu Tanrı Teâlâ, Tanrıya şirk koşanları bağışlamaz; ama dilediği kimselerin bundan başka günahlarını bağışlar"; "*imân nûr turur **taķı** küfrülük ķarañguluķ turur (67b/2)> iman nurdur; fakat küfür karanlıktır"; "*ve eger tavâf kılsa Öumresi için taķı sa'ÿy kılsa âb-dastsız **taķı** kaytarmasa ol ikisini taķı kayıtsa iwine, aniñ öze bir koy lâzım bolur (352a/1-2)> eğer umre için abdestsiz tavaf etse ve say yapsa; ama o ikisini de yeniden yapmasa ve evine dönse, onun üzerine bir koyun kesmek lazım olur"; "*hikmet nidür kim râstı şeytânlar taķı periler taķı ferîşteler bizni körer **taķı** biz anlarını körmes biz (491a/7)> doğrusu, şeytanların, perilerin ve meleklerin bizi görmesinin; fakat bizim onları göremememizin hikmeti nedir?"****

6) "**yine, ve yine**" anlamında: "**takı**" bağlacı, bu anlamı ile cümle başı bağlacı olarak sıklıkla kullanılır. Bu kullanımın, Arapçadaki "başlama vavı"nı karşılamak için olduğu görülür. Ayrıca, bu kullanımın bir benzeri de Uygur Türkçesi döneminde "**takı yeme**"nin cümle başlatıcı olarak sıklıkla kullanılmasıdır. Metnimizden tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır: "*ve eger ayıtsa: kaçan tañ atsa ol Teñri için kim kâfir bolğay men tip, ol sâ'atda kâfir bolur **taķı** Ebî Yûsuf'dan rivâyet kılındı kim, râstı Teñri 'niñ Rasûlı kabaķ sewer tip... (16b/2-3)> eğer söylese: ne zaman ki birisi sabah olduğunda Tanrıya kâfir olacağım diye, o zaman kâfir olur, yine Ebu Yusuf'tan, doğrusu Tanrı'nın Resülü kabak sever diye rivayet edildi..."; "***taķı** Teñri Te'âlâ sözi: ve eger anlar toĝru yüriseler toĝru yol öze içürgey biz anlarğa çok suf aniñ ma'ônâsı ol turur kim: birgey biz anlarğa öküş suf tip. **taķı** Teñri Te'âlâ sözi: ... (66a/8-66b/1)> yine Tanrı Teâlâ sözü: eğer onlar doğru yol üzerine yürürlerse onlara çok su içireceğiz. Bunun manası şudur ki: onlara çok su vereceğiz. Yine Tanrı Teâlâ sözü: ..."; "***taķı** revâ bolmas ķurbân küinde Ebû Hanîfe katında. **taķı** Ebû Muhammed katında revâ bolmas boĝuzlamak hecden tıylğan kişige meger kim ķurbân küni içinde (362b/1-2) > yine Ebu Hanife katında kurban gününde uygun olmaz. Yine Ebu Muhammed katında hacdan yasaklanan kişiye kurban gününde hayvan kesmek uygun olmaz".***

7) "**hem...hem**" anlamında: Farsça "**hem**" bağlacının kullanılmadığı metnimizde bu anlam "**takı**" bağlacı ile sağlanmıştır. Buradaki anlam, söylenenlerin bir noktada birleştiklerini belirtmek içindir: "***taķı** Ôâlim hâķiķat birle **taķı** ķâdir hâķiķat birle ol Teñri Te'âlâ turur revâ bolmas ayıtmak:... (50b/2-3)> hem gerçek bilginlik ile hem gerçek kudret ile o Tanrı Teâlâ'dır,*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

demek doğru olmaz:...”;**takı** ir kişi **takı** hatun kişi yüwünmek içinde berâbar turur (100a/2-3)> hem erkek hem kadın yıkanma (gusül) konusunda aynıdır”.

8) “başka, diğer” anlamında: Metnimizde bu anlamı karşılamak için “başka” ve “özge” kelimelerinin yanında “taki” da kullanılmıştır. Özellikle de “diğer biri, başka biri” gibi örneklerde olduğu gibi “bir” kelimesinden önce kullanılmıştır: “ve eger yürise iki kişi arasında söz almak satmak içine, ayıtsa ol ikisiniñ birisi **takı** birine: ... (21a/6)> eğer iki kişi arasında konuşma olsa, iki kişiden biri diğer birine dese: ...”; “Nebi Öaleyhi’s-selâm sözi birle: öltürgen **takı** ölgen tamuğ içinde turur, kaçan kim kâsd kılssa her birisi **takı** birisine (32b/7-8)> Nebi aleyhisselâm’ın sözüyle: her bir kimse başka bir kimseye kastettiğinde ölen de öldüren de cehennemdedir”; “bu fasl turur ihrâmdan kayıtmak içinde **takı** bir ihrâmğa (361a/6)> bu, bir ihramdan başka bir ihrama dönme konusunda (bir) başlıktır”; “ve eger ikisi Öağd kılssalar urluğ iyese imtinâÖ bolsa andan soñra cebr kılınmas. Ve eger **takı** birisi imtinâÖ bolsa cebr kılınur (473b/5)> Eğer iki kişi anlaşsa (fakat) tohum sahibi çekimser olsa zorlanmaz. Eğer diğer birisi çekimser olsa zorlanır.”.

9) “ile, birlikte, beraber” anlamında: Buradabağladığı iki eşdeğer unsur arasında birliktelik, beraberlik anlamı kurar:“niçe kim yir **takı** kök dâyim turur (1b/5)> Yer ile gök nasıl sürekli (yerinde) durur?”; “eger çıkssa müsâfir kişi, yâ otun kesmege çıkssa yâ çıkssa bir kentden bir kentke revâ bolur añar teyemmüm kılmaq eger bolsa anıñ arası **takı** suf arası dört miñ atlam yir bolsa **takı** öküşrek (121a/8-121b/1-2)>eğer misafir bir kişi odun kesmeye çıkssa ya bir şehirden diğer bir şehre gitse, gittiği mesafe ile suyun arası dört bin adım veya daha fazla olsa o kişiye teyemmüm almak gerekir.”.

10) “ayrıca, aynı zamanda” anlamında: “taki” bağlacı, söylenen söze ilave olarak belirtilmek istenen durumları bildirmek için bu anlamda kullanılmıştır: “kim kim kıyâmet künine inkâr kılssa **takı** uçmaqğa **takı** tamuğğa inkâr kılssa **takı** mizânğa **takı** şırâtğa **takı** şahâyıflarğa inkâr kılssa kim ol yazılmış turur ol şahâyıflar içinde kullarnıñ Öamalı, kâfir bolur (22a/7-8)> kim ki kıyamet gününü inkar etse, ayrıca cenneti ve cehennemi inkar etse, ayrıca mizanı, sıratı ve içinde kulların amelleri yazılı olan sayfaları inkar etse kafir olur.”; “**takı** Hızânetü’l-Ekmele atlıg kitebde, muhrim kişi yara kılssa kedikke **takı** keffâret birse andan soñra anı öltürse andan soñra vâcib bolur **takı** bir keffâret (357a/8)> fakat, Hızânetü’l-Ekmele adlı kitapta, ihrama girmiş bir kimse, (bir) av hayvanını yaralasa ve (bunun için) kefarete verse, ondan sonra onu öldürse sonra onun üzerine ayrıca bir kefarete vacip olur, (denir).”; “**takı** tilegey Teñri TeÖâlâ’dan kayıtmakñ selâmatlıg birle **takı** Öâfiyet birle **takı** eyle kerek kim çıkargay iki közinden tamlalar yaşlardan râstı ol kabûl bolmaq nişânı turur (381a/3-4-5)> yine Tanrı Teâlâ’dan, selametle ve sağlıkla dönmeyi dilemeli, aynı zamanda iki gözünden yaşlar dökmeli, doğrusu bu (duasının) kabul olduğunun belirtisidir.

11) “özellikle, bilhassa” anlamında: Metnimizde bu anlamda seyrek bulunan “taki” bağlacı, dikkat çekilmek istenen bir hususu belirtmek için kullanılmıştır:“Teñri TeÖâlâ sözi: saklañız namâzlarıñı **takı** orta namâzını (86a/1)> Tanrı Teâlâ’nın sözü: namazlarınızı kılın, özellikle ikinci namazını.”.

Sonuç

Bu çalışmamızda bir Memluk Kıpçakçası eseri olan ve Arapçadan satır altı çeviri yöntemiyle Türkçeye aktarılan İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin’de “taki” bağlacının bu aktarım sırasında kazandığı anlamları örnek cümlelerle inceledik.

Türk dilinin kadim bir bağlacı olan “taki”yı incelediğimiz bu çalışma bize şunları gösterdi:

Türkçe kelimelerin pek çoğu birden fazla anlamı bünyesinde barındırmaktadır. “taki” bağlacı da bunlardan biridir. İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin’de tespit edebildiğimiz kadarıyla on bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

farklı anlamı bulunmaktadır. Bu da söze anlam katmada Türkçe kelimelerin kullanıldığı yere göre değişik anlamlar kazandığının güzel bir örneğidir.

"taki" bağlacı, Eski Türkçeden günümüze gelene kadar karşıladığı anlamlar bakımından da bir değişim göstermiştir. İlk zamanlarda daha az anlamı karşılarken Orta Türkçe döneminde anlam genişlemesi yaşamış ve daha çok anlamı karşılar bir duruma gelmiştir. Çağdaş Türk lehçeleri döneminde ise, önceki döneme ait kullanım sıklığını yitirmiştir. Bu da bir kelimenin tarihî süreç içerisinde kullanımının ne gibi değişimler gösterdiğinin güzel bir kanıtıdır.

Bilindiği üzere satır altı çeviriler, serbest çevirilere göre zorluk düzeyi daha yüksek çevirilerdir. Diller arasındaki yapı farklılıklarından dolayı bu çevirilerde dilin anlam ve cümle yapısını korumak zordur. İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtn de böyle bir eser olduğu için önemi artmaktadır. Biz bu çalışmada "taki" bağlacında anlam kısmıyla ilgilendiğimiz için, diyebiliriz ki çeviri esnasında "taki" bağlacı üzerine düşeni fazlasıyla yapmış ve satır altı çevirinin getirdiği zorlukların üstesinden gelmede çevirmenin yükünü hafifletmiştir.

Toparlı'nın yapmış olduğu incelemede belirttiği üzere "taki" bağlacı eserde 9692 kere kullanılmıştır. Bu sayı bir bağlaç için hiç de azımsanacak ölçüde değildir. Bu kadar çok kullanılmasına rağmen "taki" bağlacı kazandığı farklı anlamlar sayesinde eseri tekrara düşmekten ve yeknesaklıktan kurtarmıştır.

Yaptığımız inceleme ayrıca, kelimelerin bir ömrünün olduğunu, bir zamandan sonra ya tamamen ya da taşıdığı bazı anlamları yabancı kelimeler de dâhil olmak üzere yerini başka kelimelere bırakabileceğini göstermiştir. "taki" kelimesi de Osmanlı Türkçesinden itibaren yerini çoğunlukla "ve, veya, fakat" gibi kelimelere bırakmış; ama "dahi" şeklinde "da/de, bile" anlamlarıyla da günümüze kadar gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehce-i Osmânî*, (Haz: Recep Toparlı), Ankara: TDK Yayınları.
- ATABAY, Neşe- ÖZEL, Sevgi- KUTLUK, İbrahim (2003), *Sözcük Türleri*, İstanbul, Papatya Yayıncılık.
- ATALAY, Besim (1998). *Dîvânü Lügâti't-Türk Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BİLGEGİL, M. Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- CANIM, Rıdvan (2000). *Latîfi Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Ankara: TTK Basımevi.
- DEMİR, Necati (2004). *Dânişmed-nâme*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Deny, Jeany (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. : A. Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Matbaası.
- DİLÇİN, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- ECKMANN, Janos (2012). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev: Günay Karaağaç), İstanbul: Kesit Yayınları.
- EİSKUN, Haydar (2010). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ELÖVE, A. Ulvi (1958). *da/de Üzerine Bazı Düşünceler*, *Türk Dili Dergisi*, S. 81, s. 454-456.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- ERGİN, Muharrem (2008). Dede Korkut Kitabı I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2009). Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GABAIN, A. Von (2007). Eski Türkçenin Grameri, (Çev: Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1968). da/de Edatı Üzerine, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Nr. 16, s. 81-100.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2008). Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yayınları.
- İbn-i Mühennâ Lûgati (1997). (Haz: Aptullah Battal), Ankara: TDK Yayınları.
- KANAR, Mehmet (2011). Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Say Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, A. Fehmi (1989). Gülistan Tercümesi, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- ORKUN, H. Namık (2011). Eski Türk Yazıtları, Ankara: TDK Yayınları.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006). VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Şemseddin Sami (2009). Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: Kapı Yayınları.
- TEKİN, Talât. (1958). da/de Bağlayıcısının Türeyişi, Türk Dili Dergisi, C. VII, S. 78, s. 276-277.
- TEKİN, Talât (2008). Orhon Yazıtları, Ankara: TDK Yayınları.
- TİMURTAŞ, F. Kadir (2005). Eski Türkiye Türkçesi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOPARLI, Recep (1992). İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep ve ARGUNŞAH, Mustafa (2008). Muînü'l-Mürîd, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep ve VURAL, Hanifi (2007). Harezmi Türkçesi, Tokat: Öncü Basımevi.
- TOPARLI, Recep-VURAL, Hanifi-KARAATLI, Recep (2007). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- YUDAHİN, K. K. (1998). Kırgız Sözlüğü, (Çev: Abdullah Taymas), Ankara: TDK Yayınları.
- YÜCEL, Bilâl (1995). Bâbü'r Dîvânı, Ankara: TTK Basımevi.
- Türkçe Sözlük (2005). TDK Yayınları.

Taranan Eserlerin Kısaltmaları ve Geçtiği Eserler

- BD : Bâbü'r Dîvânı (1995), Yücel, B., Ankara, TTK Basımevi.
- DN: Dânişmend-nâme (2004), Demir, N., Ankara, Akçağ Yayınları.
- DK: Dede Korkut I (2008), Ergin, M., Ankara, TDK Yayınları.
- DLT: Dîvânü Lügâti't-Türk (1998), (Çev: Besim Atalay), Ankara, TDK Yayınları.
- FK (Fevaidül Kiber): Çağatayca El Kitabı (2012), Eckmann, J., (hızl.: Günay Karaağaç), İstanbul, Kesit Yayınları.
- GT: Gülistan Tercümesi (1989), Karamanlıoğlu A. F., Ankara, TDK Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- H (Hulâsa) : Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (1996), Eckmann, J., (Hızl. Osman Fikri Sertkaya), Ankara, TDK Yayınları.
- HŞ: Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri (2000), Hacıeminoğlu N., Ankara, TDK Yayınları.
- İMS: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn (1992), Toparlı R., Ankara, TDK Yayınları.
- KE (Kıyas'ül-Enbiya): Harezmi Türkçesi (2007), Toparlı R.-Vural H., Tokat, Öncü Basımevi.
- KT (Kül Tigin) : Orhon Yazıtları (2008), Tekin T., Ankara, TDK Yayınları.
- LT : Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (2000), Canım, R., Ankara, TTK Basımevi.
- MN: Mecmû'atü'n-Nezâ'îr (Metin-Dizin-Tıpkıbasım) (1995), Canpolat M., Ankara, TDK Yayınları.
- MV (Mevlid/Vesiletü'n-Necat): Eski Türkiye Türkçesi (2005), Timurtaş F. K., Ankara, Akçağ Yayınları.
- NF : Nehcü'l-Ferâdîs I-II (1955), Tezcan, S.- Zülfikar, H., Ankara, TDK Yayınları.
- ŞHD: Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım) (1998), Karasoy Y., Ankara, TDK Yayınları.
- ŞR (Şirazi'nin Şiirleri): Eski Türkiye Türkçesi (2005), Timurtaş, F. K., Ankara, Akçağ Yayınları.
- TT X: Türkische Turfan-Texte I-X, W. Bang, V. Gabain, Rachmati, Kowalski.
- U IV: F.W.K. MÜLLER, Uigurica I-IV.
- ZN (Zafernâme): Çağatayca El Kitabı (2012), Eckmann, J., (hızl.: Günay Karaağaç), İstanbul, Kesit Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

